

К.С.Игембаева

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: Igembayeva.K_1981@mail.ru)*

Қазақ ұлтының туыстық қарым-қатынас ерекшеліктерінің ұлттық сана-сезімнің қалыптастасуына әсерін зерттеу

Мақалада қазақ отбасының ерекшеліктері және ұлттық сана-сезімді қалыптастырудағы ролі теориялық тұрғыда сипатталған. Сонымен қатар қазақ ұлтының туыстық қарым-қатынасын анықтауға бағытталған зерттеу нәтижелеріне талдау жасалған. Туыстық қарым-қатынас ерекшеліктерінің адамның ұлттық сана-сезімінің қалыптасу процесіне әсері зерттеу нәтижелерінің негізінде көрсетілген. Зерттеу әдісі ретінде сұрақнама жүргізілген. Ұлттық сана-сезім әрбір ұлт өкілінің ажырамас компоненті болғандықтан, оның қалыптасуының бір факторы ретінде туыстық қатынастар жүйесінің ерекшеліктерін алуға болады. Эксперименталдық зерттеу нәтижелері оқушылар мен ересек адамдардың туыстық қарым-қатынас ерекшеліктерін білу деңгейіне негізделді.

Кілт сөздер: қазақ ұлты, ұлттық сана-сезім, отбасы, туыстық қатынастар, салт-дәстүр, этнос, ұлттық біртектілену, нағашы жұрт, өз жұрты, қайын жұрт.

Туыстық қарым-қатынас қазақта бір-біріне қол үшін беріп, көмек көрсету тұрғысында да өзінің кең пейіл бауырмалдығымен, дархандылығымен, жомарттығымен байқалады. «Балалығыңды сағынсаң — нағашыңа бар, жігіттіңді сағынсаң — қайыңа бар» дегендей, қазақ халқының туыстық ерекшеліктері бір-бірімен байланысты үш жұрттың арасындағы қатынастардан анық көрінеді.

Отбасы қоғаммен қатар дамып, қоғаммен бірге өзгеріске түседі. Ұлттық сана-сезімнің қалыптасуында, негізінен, басты рольді отбасындағы тәрбие атқарады. Ал қазақтардың жанұядағы ұлттық ерекшеліктеріне келетін болсақ, ол ең бірінші салт-дәстүрден басталады. Салт-дәстүр дегеніміз — халықтардың кәсібіне, сенім-нанымна, тіршілігіне байланысты қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа ауысып отыратын қоғамдық құбылыс. Ол отбасындағы тәрбиеде қалыптасады. Жеке адам жаңа салтты ойлап шығара алмайды немесе бұрынғы қалыптасқан салтты жоғалта алмайды [1].

Осыған орай біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі мақсаты қазақтың туыстық қатынастарының ерекшеліктерінің ұлттық сана-сезімнің қалыптасуына әсерін зерттеуге негізделді. Бұл мақаламызда ұлттық сана-сезімнің оқушылармен ересек адамдарда қалыптасу процесін салыстырмалы зерттеу негізінде ұсынғанды жөн көрдік.

Зерттеуіміздің өзектілігі туыстық қарым-қатынас ерекшеліктерінің, ұлттық сана-сезімнің қалыптасуына әсер ететіндігін дәлелдеу мақсатымен анықталады.

Ұлттық психологияның құрылымдық белгілерінің бірі — ұлттық сана-сезім. Ол адамдардың ұлттық мүддесіне, салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрыптарына, тіліне, мәдениетіне қатынастан көрінеді. Ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда қоғамның басты әлеуметтену институттарының бірі отбасының орны бөлек.

Ұлттық сана-сезім дегеніміз — өзінің ұлттық өкілділігін мойындай отырып, ұлтына деген сүйіспеншілік, жанашырлық, халық мұраларын, мақтанышын бағалай білу [2].

Ұлттық сана-сезім өз ұлтының әлеуметтік-этникалық мәнін түсіну, ұлтаралық қатынастарда қандай жағдайға ие екендігін, жалпы адамзат дамуында қандай үлесі барын ұғыну, әрі өзге халықтармен бірдей бостандықта өмір сүруін т.б. жағдайларды жете түсіну болып табылады. Ұлттық сана-сезімнің пайда болуы халықтардың тарихи дамуының ерекше кездерімен байланысты. Ұлттық сана-сезімнің қалыптасуында рухани-мәдени шығармалар, ұлттық рухани мұралар үлкен роль атқарады. Ұлттық сана-сезімді әрбір топ өздігінше қалыптастырып, негізгі топтық мүддеге, мұқтаждыққа, тілегіне, талабына сай жүзеге асыруға тырысады. Ұлт өкілі алдымен өзінің сол ұлт мүшесі екендігін мойындамаса, оның барлық өміріндегі тарихи-әлеуметтік, саяси және мәдени құбылыстарына, жеріне, еліне, халық батырларына, қайраткерлеріне т.б. деген мақтаныш сезімі, қуанышы болмаса, онда шындыққа толы шынайы ұлттық сана-сезімнің болуы мүмкін емес. Себебі белгілі бір ұлттың өкілі емес адам жоқ. Соған сәйкес ол ұлттық психологиясын алдымен өз ұлтын сезінуден, оған жауапкершілікпен қараудан бастауынан қарастыру қажет [3].

Ұлттық ерекшеліктердің өзі ұлттардың табиғатымен шарттас емес, олардың дамуының тарихи жағдайларына байланысты. Ұлттық сана-сезімді ұлтшылдық көріністен ажырата білу керек. Ұлттық сана-сезім ұлттық өмірдің табиғи компоненті болса, ұлтшылдық ұлттық сана-сезімнің бұрмаланған, жалған түрі болып табылады. Адамның рухани байлығы оның ұлттық сана-сезімімен байланысты.

Қоғамның дамуының тарихи қалыптасуының барлық кезеңінде адамдардың әлеуметтік қоғамы қалыптасқан. А.Г.Харчев: «Отбасы — ата-ана мен балалардың өзара қарым-қатынасы және мүшелерінің бір-бірімен туысқандық қатынастары арқылы көрінетін нақтылы тарихи, әлеуметтік кіші топ жүйесі», — деп көрсетеді.

Халықтар өмірінің деңгейі өзгеруіне сәйкес дәстүрлер де ауысады, дамиды. Қазақ халқы: «Дәстүрдің озығы бар, дәурені өткен тозығы бар», — деп заман талабына сай дәстүрлерді дәріптеп, тәлім-тәрбиенің пәрменді құралы ретінде пайдаланып келген. Мысалы, көп жылдар бойы «діни мейрам» деген жаңсақ көзқараспен Наурыз мейрамын еліміз мүлде атаусыз қалдырып келсе, қазіргі демократия кезінде ол қайта жаңғыртылып, жалпы халық мейрамына айналды. Салт-дәстүр белгілі бір әдет-ғұрыптарымен байланыста туады. Мысалы, бала тәрбиесімен байланысты шілдехана, сүйінші сұрау, бесікке салу, сүндетке отырғызу; ал үйленумен байланысты құда түсу, жасау беру т.б. салт-дәстүрлер қазақ халқында ежелден сақталған. Мұны тұрмыс-салт дәстүлері деп атайды. Оған байланысты әдет-ғұрыптарымен салт-дәстүрлерде халықтың арман-тілегі, ой-пікірі, келешек ұрпаққа айтар өсиеті көрініс беріп отырады.

Олардың барлығы тойларда, жиындарда, сонымен қатар туыстық қарым-қатынастарда жүзеге асырылады. Осындайда жастайынан баланы келешекке дайындайтын отбасының ролі, атқаратын қызметі өте ерекше. Қазақ халқының отбасында жастар жағына имандылық қасиеттерді дарыта отырып, тәрбие берген. Қызды құтты жеріне шығарып салу, келін түсіру, құда күту, нәрестені бесікке салу т.б. эстетикалық тәрбиенің құралы болған.

Осының бәрінде ынтымақ, кішіпейілдік пен қайырымдылық, адамдық пен шыншылдық рухын ардақтап отырған. Халқымыздың дәстүрлерінде қол алысып амандасуға ерекше көңіл бөлген. Әрбір қазақ жанұясында жас баланы сәби кезінен үлкендермен қол алысып амандаса білу дағдысына үйреткен. «Ағаңның қолын ал», — деп жатады ата-ана. Осы тәлімді ұстанған қазақ жұртында әдетте бірінші болып жасы кішілердің үлкендерге қол беру дағдысы қалыптасқан. Бұл үлкенге деген ілтипаттың, қадірлеудің белгісі.

Үлкенге сәлем беру, орын беру, жол беру, баса көктеп өтпеу, үйіне келе қалса, атын байлап, есік ашып, төрге шығарып, аттандыру сияқты дәстүрлер өмір бойы ескірмейді.

Қазақ меймандос халық, ол ең жақсы төсенішін қонағының астына төсейді, асының дәмдісін соның алдына жаяды. Қазақта «түбін білмеген — түгін білмейді» деген сөз бар. Жеті атасына дейін жазбай білетін халқымыздың айрықша қасиеті осында. Міне, сондықтан да «қазақ шыққан тегін зерделеп, отбасында балаға жастайынан бастап үйретіп, ұрпағының ертеңіне ерекше мән берген» — деп, Н. Елікбаев өз еңбегінде көрсетеді [4].

Қазақ дәстүрінде жастардың үлкендер бар жерге адуындап кіріп, асқақтай сөйлеуі сөкеттік саналады. Сырттан жасы үлкен адам кірген кезде орнынан тұрып қарсы алу, оларды атқа қолтығынан демеп мінгізу, сөйлесу, әңгімелесу барысында ізет пен ілтипат танытып отыру секілді жасы кішілерге тән әдеп салттары бар. Осы орайда ата жолын, қонақ кәдені, сыбағаны, жеңге назын, келін ізетін, күйеу мізетін, сәлем салуға, көңіл айтуға деп қойған ұл мен қыз осындай ұғымдардың тек атын ғана емес, затын да білуге талпынатынына шек келтіруге болмайды.

«Ердің де, әйелдің де өзіне тән тиісті міндеттері бар. Тиісті міндеттерін дұрыс бөліп атқарса, онда қуаныш та, өмір мәні де толық болады», — делінген Құранда. Әйелдің міндеттерінің ең қасиеттісі — бала туу, оны шыр еткеннен тәрбиелеп өсіру, жеткізу. Еркек бұл кезде тек қосалқы көмек бере алуы мүмкін. Бұл шақта анадан өзге ешкім де сәбиге қамқор бола алмайды. Сол себепті сәби сезіну түйсігі арқылы анасынан қамқорлық пен қорған табады. Ана мен бала арасындағы өте нәзік дәнекер-талшықты табиғаттың өзі қалыптастырған. Сол себепті де әйелдер өте нәзік, ер адамның қорғауы мен көмегіне зәру.

Отбасының ұлттық сана-сезімді қалыптастыруда алатын орны маңызды. Ұлттық психологияның құрылымдық күрделі элементтерінің бірі — ұлттық сана-сезім. Ол қоғамдағы өз орнын түсінудің белгілі бір сатысына жеткен этникалық-әлеуметтік топтардың тарихи формасы ұлттарға тән. Э.Ренан «ұлт — адамдардың бірге өмір сүруге келісушілік тілегі» десе, Ф.В. Бромлей: «Ұлттық сана-сезім — адамдардың өз этносының қасиеті туралы көзқарасы, халықтың психикалық қоймасы мен мәдениеті көрінетін көзқарасы», — деген. Ұлт бар жерде ұлттық сезім де бар және оны құрметтеу заңды.

Ұлттық ерекшеліктердің өзі ұлттардың табиғатымен шарттас, олардың дамуының тарихи жағдайларына байланысты. Ұлттық сана-сезім дегеніміз — өзінің ұлттық өкілділігін мойындай отырып, ұлтына деген сүйіспеншілік, жанашырлық, халық мұраларын, мақтанышын бағалай білу [5].

Ұлттық сана-сезім өз ұлтының әлеуметтік-этникалық мәнін түсіну, ұлтаралық қатынастарда қандай жағдайға ие екендігін, жалпы адамзат дамуында қандай үлесі барын ұғыну, әрі өзге халықтармен бірдей бостандықта өмір сүруін т.б. жағдайларды жете түсіну болып табылады. «Ұлттық сана-сезімнің пайда болуы халықтардың тарихи дамуының ерекше кездерімен байланысты», — дейді Ф.В. Бромлей өз еңбегінде.

Ұлттық сана-сезімнің қалыптасуында рухани-мәдени шығармалар, ұлттық рухани мұралар үлкен роль атқарады. Ұлттық сана-сезімді әрбір топ өздігінше қалыптастырып, негізгі топтық мүддеге, мұқтаждыққа, тілегіне, талабына сай жүзеге асыруға тырысады.

Ұлт өкілі алдымен өзінің сол ұлт мүшесі екендігін мойындамаса, оның барлық өміріндегі тарихи-әлеуметтік, саяси және мәдени құбылыстарына, жеріне, еліне, халық батырларына, қайраткерлеріне т.б. деген мақтаныш сезімі, қуанышы болмаса, онда шындыққа толы шынайы ұлттық сана-сезімнің болуы мүмкін емес. Соған сәйкес ол ұлттық психологиясын алдымен өз ұлтын сезінуден, оған жауапкершілікпен қараудан бастауынан қарастыру қажет. Ұлттық ерекшеліктердің өзі ұлттардың табиғатымен шарттас емес, олардың дамуының тарихи жағдайларына байланысты. Ұлттық сана-сезімді ұлтшылдық көріністен ажырата білу керек. Ұлттық сана-сезім ұлттық өмірдің табиғи компоненті болса, ұлтшылдық ұлттық сана-сезімнің бұлмаланған, жалған түрі болып табылады. Адамның рухани байлығы оның ұлттық сана-сезімімен байланысты.

Рухани байлық көптеген фактілерді жинап, оны ұмытпауға тырысу және сол фактілердің қандай заңдылықтарға бағынатынын білуде. Әрбір адамның рухани өмірінің байлығы оның ұлттық қадір-қасиетімен де өлшенеді. Ұлттық өзіндік сананы зерттеуде Б.Ф. Поршнев «біз — адамдардың еліктеу, еру, норма, тәртіптерді меңгеруі» десе, «олар — осы механизмдердің негізінде бір қауымның екіншісінен бөлектенуі», деп көрсетеді [6].

Сонымен ұлттық сана-сезім әрбір ұлттың ажырамас бөлігі ретінде, адамның күнделікті тұрмысында көрінетін, өз ұлтының мәдени-тарихи дамуына көзқарасын білдіретін компонент болып табылады.

Этнос дегеніміз — тарихи даму барысында құрылған адамдар тобы. Өз ұлтының пайда болуына деген қызығушылық әр түрлі формада көрінеді. Ол ұлттық біртектілік ұғымымен байланысты. Бұл ұғым ХІХ ғасырдың екінші жартысында пайда болған. Этникалық біртектілік дегеніміз — жеке адамның әлеуметтік біртектілігінің бір бөлігі. Оның екі компонентін бөліп көрсетуге болады. Олар: когнитивті (өз тобы туралы білімдер және сол топтың мүшесі ретінде сезінуі) және аффективті (өз тобының сапаларын бағалауы). Балада отбасында тәрбиелену барысында ұлттық біртектілік ата-анасының ұлтына, тұрып жатқан жеріне, тіліне және мәдениетіне байланысты.

Баланың бойындағы ұлттық біртектілік жасөспірімдік шақта этникалық топқа жататындығы, эмоционалдық бағалаушылығы арқылы көрінеді. Ұлттық біртектілік адамның полиэтникалық немесе моноэтникалық ортасына да қатысты. Этникалық біртектілік процесі адамның бір топтың мүшесі деп сезінуіне ғана байланысты емес, сонымен қатар топтың индивидті қабылдауына да байланысты болады. Ол адамның жүріс-тұрысында, қоршаған ортаға бағдар жасауында және бағыттылықтарында көрінеді. Д. Мид пен Г. Теджфел біртектілік этнос аралық қарым-қатынаста қалыптасады деп көрсетеді. Э.Эриксон әлеуметтік психологияда біртектілікті қарастыруда идеологияның әсері ерекше екендігін көрсетеді. Ал этнопсихологияда — біртектілікті танымдық процестерімен, таптаурындармен, бағыттылықпен және фрустрация, агрессиямен бірге қарастыра отырып, ұлттық біртектіліктің бес типін бөліп көрсеткен.

Ұлттық біртектіліктің типтеріне қалыпты, этноцентристік, этнобасымдылық біртектілік, этникалық фанатизм және этникалық индефференттік жатады.

Ұлттық сана-сезім индивидтің өз ұлтына деген қатынастарын айқындау формасы ретінде үш элементтен тұрады. Олар: а) адамның белгілі бір ұлттың өкілі екенін сезінуден; ә) сол ұлттың жетістіктерін мақтан тұтудан; б) ұлттық және өзінің ұлтқа тәндігін қадірлеу.

Адам өз ұлтының құндылықтарын, ережелерін меңгере отырып, ұлттық мәдениеттілікке көтеріледі. Сезім алдымен дара көрінетін психологиялық қалып, ол өнер арқылы қоғамданып жалпыланады, яғни ұлттық сезімнің де қоғамдануы, өнер мен мәдениет негізінде болады. Әр адам өз ұлтының мәдениетін, басқа да құндылықтарын неғұрлым тереңірек білсе, соғұрлым ұлттық сана-сезімі жоғары деңгейде болады.

Ұлттық сананың қалыптасуындағы мәдениет, өнер рольдерін ашуда Л.С.Выготскийдің триадасы «сана — мәдениет — жүріс-тұрыс» туралы пікірін тіккары қалдыруға болмайды. Себебі әр ұлт өзінің ұлт болып қалыптасуында өзінің рухани мәдениеті: әдебиеті, өнері, ғылымы арқылы мінез-құлық, сана-сезім ерекшеліктерін анық көрсетеді. Қандай да болмасын халықтың өмір ұзақтығы, мәдениетінің ұрпақтан ұрпаққа беріліп, ұлт бастамасы «баланың» өз мәдениетіне ену мүмкіндігімен анықталады.

Баланың тілі шыққаннан бастап, оның ой-сезімі, санасы бесік жыры арқылы қалыптасып, қанына сіңе бастайды. Өйткені бала жастайынан ауыз әдебиетінің асылдары арқылы ұлттық сана-сезімін жетілдіріп, қалыптастырады. Ұлт өкілінің әлеуметтенуі, яғни ұлттық сана-сезімнің жетілуі, оның өз ұлтының құндылықтарын ажырата білуінде көрінеді. Ендеше ұлттық өзіндік сананың қалыптасуы әлеуметтік процесі барысында мәдениет арқылы жүзеге асады. Ұлт өкілдерінің рухани мәдениетті, яғни халық әндерін, ертегілерін, салт-дәстүрлерін және т.б. білу деңгейі, ұлттық сана-сезімнің дамуына әсер етеді.

Мәдениет мазмұнының әсерін өлшеуде, дәстүрдің әр түрлі элементтері: құндылықтар, ережелер, салттар т.б. негізі құрылым компоненттері алынады. Г.Тормандистің пікірінше, оны мәдени синдром деп атай отырып, бұл мәдени синдромның санасын анықтауда жеке адамның автономдық бағдары алынса, ал оның жалпы халықтық сипатын мәдени синдромның отбасына, руға, т.б. тигізетін әсерін анықтауға болады, деп көрсетеді.

Адам өз халқының салт-дәстүрлерін, мәдениетін, әдебиетін терең білген сайын, оның ұлттық сана-сезім деңгейі жоғары дәрежеде болады. Біз оны қазақ ұлтының туыстық қарым-қатынасын анықтауға бағытталған зерттеу нәтижелерін талдау барысында сипаттап көрсетеміз.

Зерттеу барысында қазақтың туыстық қарым-қатынас ерекшелігін анықтау сұрақнамасын оқушылар мен ересек адамдарға жүргіздік. Бұл зерттеу оқушылар мен ересек адамдардың қазақтағы туыстық қарым-қатынастардың ерекшеліктерін білу деңгейін, яғни білімдерін анықтау мақсатын, қояды.

Сұрақнаманың жауаптарын балдық көрсеткіштермен белгілеп, соңынан контент-талдау әдісінің көмегімен пайыздық (%) көрсеткіштерін есептедік.

Нақты сұрақнаманың нәтижесіне жүгінсек, екі топтың да білім деңгейлері өте жақсы деген көрсеткішті көрсетті. Нәтижесінде оқушылар сұрақнамаға жауап беруде өз жұртының туыстық қатынастары бойынша 30%, нағашы жұрты бойынша 50 %, ал қайын жұрт бойынша 20% білім деңгейлерін көрсеткен. Ал ересек адамдар өз жұртының туыстық қатынастары бойынша 50%, нағашы жұрты бойынша 30%, қайын жұрты бойынша 20% білім деңгейлерін көрсеткен (кестені қара.).

К е с т е

Оқушылар мен ересек адамдардың қазақтың туыстық қарым-қатынастары бойынша білім деңгейлері

Топтар	Нағашы жұрты, %	Өз жұрты, %	Қайын жұрты, %
Оқушылар	50	30	20
Ересек адамдар	30	50	20

Оқушылардың үш жұрт бойынша, анасы жақтан туысатын нағашы жұртының туыстық ерекшеліктерін 50%-ы біледі екен. Бұл олардың немере мен жиеннің айырмашылықтары, жалпы жиен деп кімді айтады, «нағашылап келу», «қырық серкешті алу» деген не, неліктен «ерке жиен» деп атаудың жауаптарын жақсы білетіндіктерін көрсетеді. Нағашы туысқандарының ішінен, әсіресе нағашы ағалары мен бөлелерін жақсы көретіндіктері, нағашы туысқандардың «қырық серкешті» бөліп беруі, еркелету, бетін қақпай, айтқандарын орындауымен байланыстыруға болады. Ал өз жұрты бойынша, яғни әкесі жағынан туысатын, туыстық ерекшеліктерді 30%-ға білетіндіктерін көрсетті. Бұл немере туысқан деген кім, жеті атаны білудің мақсаты, шөпшек пен туажат туралы түсініктері жайлы білулерін көрсетеді. Ал қайын жұрттың туыстық ерекшеліктерін 20%-ға білулерін, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай, яғни қайын жұрттары әлі болмағандықтан, жалпы елестетулері бар екендігі, білімдерінің аз деңгейлілігімен түсіндіруге болады.

Қазақтың туысқандық қарым-қатынасының ерекшелігін анықтау сұрақнамасын оқушыларға жүргізу барысында барлығы өте жақсы білім деңгейін көрсетті. Орта көрсеткіш 83%-ға тең болды. Туыстық қарым-қатынас қазақта бір-біріне қол ұшын беріп, көмек көрсету тұрғысында өзінің кең пейіл, бауырмалдығымен, дархандылығымен, жомарттылығымен айқын байқалады. Оқушылардың

туыстық қарым-қатынаста, мәселен, енші беру, нағашылап келу, үлкендерді қадірлеу, жеті атаны білу, әр туыстың орнын, кімнің қалай туысатынын білу, олардың ұлттық әлеуметтену деңгейінің жоғары деңгейде екендігін көрсетеді. «Ағасы бардың жағасы бар, інісі бардың тынысы бар» дегенді халық тегін айтпаған. Аға мен қарындастың арасында болатын ерекше туысқандық сыйластықты, жеңге мен қайынының арасындағы сырластықты оқушылар көрсеткен. Туыстық қатынасы жақын нағашы жұртының ішінен ерекше бөлелерін жақсы көріп, нағашы атасы мен әжесіне, үлкендерге деген сый-құрмет, нәзік ілтипат, кішіге деген қалтқысыз қамқорлық лебі, оқушылардың қазақтың туыстық қарым-қатынастарына ерекше мән беретіндіктерін және ұлттық әлеуметтену деңгейінің жоғарылығын көрсетеді.

Ересек адамдардың әкесі жағынан туысатын өз жұртының туыстық ерекшеліктерін 50%-ға біледі екен. Бұл адамдардың жеті атаға толмаған жағдайда бір-бірімен қыз алыспау, жеті ұрпақты білу, «немеурін» немесе «үме» деген не, аға мен қарындастың қарым-қатынас ерекшеліктерін білулерін, туысқандарының ішінде үш жұрттан өз жұрттарын жақын тұтатындықтарын көрсетеді. Ал анасы жағынан туысатын нағашы жұртының туыстық ерекшеліктерін 30%-ға біледі екен, яғни, жиен, бөле, нағашы аға, нағашы апа туралы білімдерінің бар екендігін көрсетеді. Ал қайын жұртының туыстық ерекшеліктерін 20%-ға біледі екен. Ол үлкен адамдардың құда, құдағи, балдыз, бажа, күйеудің сыбағасы жайлы білімдерінің бар болғанымен, жақын тұтпайдындығымен, алдыңғы қатарларға қоймайтындығымен түсіндіруге болады.

Қазақтың туысқандық қарым-қатынасының ерекшелігін анықтау сұрақнамасын ересек адамдарға жүргізу барысында барлығы өте жақсы білім деңгейін көрсетті. Орта көрсеткіш 87%-ға тең болды. Өз жұрты, нағашы жұрты, қайын жұртының туыстық ерекшелігін білу мақсатында қойылған сұрақтарға толығымен жауап берген. Шаңырақты ұстап қалатын кенже бала, қадірлі адам — үлкен аға, аға мен қарындас арасындағы сыйластық, қайыны мен жеңгесінің арасындағы қарым-қатынас, бөле, жиен, абысындар, бажалар, күйеудің сыбағасы, қайын жұртқа қатысты туыстық қатынастарды білулерін, біріншіден, ересек адамдардың жас ерекшеліктеріне сай барлығының отбастарының болуымен, екіншіден, ұлттық әлеуметтену деңгейінің жоғарылығымен байланыстыруға болады. Халқымыздың ғұрпы бойынша келіндердің күйеуінің туыстарына ат қою, жиендердің «қырық серкешті алуы» нағашысына еркіндігін, еркелігін білдіреді, «сүйек жаңғырту» салтын білулері т.б. халқымыздың тұрмысындағы ғасырлар бойы бұлжымай қалыптасып келген дәстүрлердің әлі де ұмытылмағандығын көрсетеді.

Қорыта айтқанда, егер біз отбасында ұлттық сана-сезім гүл шашқан әрі жеміс беретін ағашқа айналуын қаласақ, онда оны ұлттық топыраққа, мәдени көректік ортаға отырғызуымыз керек. Сонда ғана оның тамыры ұлттық сана-сезім, ал ұшар басы туыстық қарым-қатынастардың кеңінен дамуына мүмкіндік береді. Бұдан халқымыздың ұлттық рухы көтеріліп, ұлттық сана-сезім өз дейгейіне жете бермек деген ойдамыз.

Әр адам өзінің өмір жолында халқының құндылығын, бағыт-бағдарын дәріс етіп, атадан балаға мұра ретінде қалдыра береді. Сөйтіп, әр ұлт өкілінің әр адамның рухани, мәдени байлығы, ұлттық сана-сезімі өсе береді.

Қорыта келгенде, қазақтың туысқандық қарым-қатынасының ерекшеліктерін оқушылар да, ересек адамдар да өте жақсы деңгейде білетіндіктері, сонымен қатар үш жұрттың ішінен оқушылардың нағашы жұрттың, ал ересек адамдардың өз жұртының туыстық ерекшеліктерін жетік білулері, ұлттық әлеуметтену деңгейінің жоғары дәрежеде екендігін көрсетеді. Ал бұл өз мәнінде ұлттық сана-сезімнің қалыптасқандығын білдіреді деп айта аламыз.

Біз алдағы зерттеу жұмыстарымызда тақырыбымыздың мақсатына сәйкес, қазақтың туыстық қарым-қатынас ерекшеліктерінің, оның ішінде жаңсақ нанымдардың да ұлттық сана-сезімнің қалыптасуына әсер ететіндігін эксперименталдық тұрғыда зерттеуді жөн көріп отырмыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Штейнталь Л., Лацарус С. Мысли о народной психологии. Основы этнической психологии / Под ред. А.О.Боронаева. — СПб., 1991. — С. 105.
- 2 Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. — М.: Наука, 1983. — С. 107.
- 3 Джакупов С.М. Теоретические и прикладные проблемы социализации личности. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 2000. — С. 86.
- 4 Елікбаев Н. Ұлттық психология. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 1992. — 35-б.

- 5 Джандильдин Н. Природа национальной психологии. — Алматы, 1981. — С. 88.
- 6 Поршнев Б.Ф. Принципы социально-этнической психологии. — М.: Наука, 1987. — С. 123.

К.С.Игембаева

Исследование влияния особенностей родственных взаимоотношений казахского народа на формирование национального самосознания

В статье дан теоретический и практический анализ родственных отношений казахского народа. Основная проблема исследования — формирование национального самосознания через родственные отношения. Приведена оценка особенностей казахской семьи и показана ее роль в формировании национального самосознания. В экспериментальной части дается полное описание проведенного исследования. В качестве инструментального материала использовался опросник, вопросы которого направлены на изучение влияния особенностей национальных родственных отношений. Результаты экспериментального исследования ориентированы на уровень знания о родственных отношениях и учеников, и взрослых людей.

K.S.Igembayeva

The research influence of features of related relationship of the kazakh people, on formation of national consciousness

Article on the subject «Research Influence of Features of Related Relationship of the Kazakh People, on Formation of National Consciousness» opens the theoretical and practical analysis of this problem. As the main problem of research the problem of formation of national consciousness, through the related relations is considered. In it the assessment of an osobennosteykazakhsy family and a role in formation of national consciousness is given. In experimental part the complete description of the conducted research is given. As tool material the author's questionnaire was used. Questions of the questionnaire are directed on studying of influence of features of the national related relations. This perspective has the practical and theoretical importance today.

References

- 1 Steintal L., Lazarus S. *Thoughts about folk psychology. Fundamentals of ethnic psychology*, edit A.O.Boronaev, Saint Petersburg, 1991, p. 105.
- 2 Bromley Yu.V. *Ethnos and Ethnography*, Moscow: Nauka, 1983, p. 107.
- 3 Dzhakupov S.M. *Theoretical and applied problems of socializati personality*, Almaty: Kazakh University publishing, 2000, p. 86.
- 4 Elikbaev N. *National psychology*, Almaty: Kazakh University publishing, 1992, p. 35.
- 5 Jandildin N. *The nature of national psychology*, Almaty, 1981, p. 88.
- 6 Porshnev B.F. *Principles of social and ethnic psychology*, Moscow: Nauka, 1987, p. 123.